

ПРОФЕСІЙНІ ЦІННОСТІ: СУТНІСТЬ І РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ СУЧАСНОГО ФАХІВЦЯ

У статті актуалізовано проблему формування професійних цінностей як аксіологічної основи особистості сучасного фахівця. Визначено сутність феномену “професійні цінності”; висвітлено підходи науковців до класифікації професійних цінностей і впливу професійних цінностей на становлення сучасного фахівця; виявлено залежність системи професійних цінностей від соціально-економічних і політичних змін у суспільстві; доведено необхідність урахування специфіки професійної діяльності у визначенні системи професійних цінностей фахівців певних напрямів.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, професійні цінності, професійна діяльність.

Реформування системи освіти в Україні передбачає, що вищі навчальні заклади будуть випускати освічених і енергійних людей, морально зорієнтованих, щиро стурбованих майбутнім країни, здатних відповідально ставитись до своєї професійної діяльності й до пошуку моральних шляхів розв'язання професійних завдань. Така підготовка фахівців неможлива без формування в них системи професійних цінностей.

Проблема цінностей широко досліджується у психолого-педагогічній науці. Так, у працях В. Василенко, О. Дробницького, М. Кагана, А. Ручки, В. Тугаринова та інших приділено увагу філософському й соціологічному контексту феномену цінностей. Значною мірою висвітлено в працях Б. Ананьєва, Л. Виготського, О. Леонтьєва, А. Маслоу, Е. Фромма, В. Франка та інших психологічні аспекти цінностей і ціннісних орієнтацій. У дослідженнях Л. Божович, Е. Зеєра, І. Зимньої, Й. Ісаєва, Є. Климова, Н. Крилової, А. Маркової, В. Мудрика, В. Сластьоніна, Н. Шуркової та інших розкрито ціннісні орієнтації з погляду професійного самовизначення особистості та впливу освіти на формування ціннісних орієнтацій студентської молоді.

Незважаючи на значний науковий доробок у розвитку теорії цінності та їх формуванні в особистості в процесі навчання та професійної підготовки, слід вказати, що на сьогодні праць, присвячених професійним цінностям, досить мало. Здебільшого науковці досліджують проблема формування професійно-ціннісних орієнтацій, вивчають структуру й динаміку ціннісних орієнтацій, роль ціннісних орієнтацій у механізмі соціальної регуляції поведінки, взаємозв'язок ціннісних орієнтацій з індивідуальними особливостями людини, із професійною спрямованістю тощо.

Разом з тим слід пам'ятати, що ціннісні орієнтації, будучи одним з головних елементів духовної структури особистості, не збігається з усією сукупністю властивих конкретній людині уявлень про цінне. Фактично ціннісні орієнтації є елементом світогляду людини. Однак без наявності цінностей неможливо визначити своє ставлення до світу та самого себе, неможливо сформувати обумовлені цим ставленням провідні життєві позиції, переконання, ідеали, принципи пізнання й діяльності, тобто самі ціннісні орієнтації. Тому проблема дослідження професійних цінностей в умовах сучасних змін набуває сьогодні особливої гостроти.

Метою статті є визначення сутності феномену професійних цінностей та його ролі у формуванні особистості сучасного фахівця.

Цінність є складною міждисциплінарною категорією, яка не має єдиного трактування. Однак науковці погоджуються з тим, що *цінності* є тим, чому людина надає особливого значення і що забезпечує свідомий вибір цілей і засобів їх досягнення.

Освоєння цінностей відбувається в процесі соціалізації людини та має динамічний характер, оскільки розширення досвіду й знань впливає на характер її цінностей. Кожній особистості властива певна система цінностей. Професійні цінності, безумовно, посідають провідне місце в системі цінностей особистості. Їх формування, вважає Н. Нікітіна, стає важливою умовою не тільки професійного самовизначення, але й становлення особистості молодої людини в цілому [1]. Наявність в особистості професійних цінностей, на думку дослідниці, забезпечує відповідальне ставлення до справи, підштовхує її до пошуку, творчості, вдосконалення і, певною мірою, компенсує недостатньо розвинуті вміння й навички; відсутність професійних цінностей може призвести до професійного краху, втрати майстерності.

За А. Поздняковою, професійні цінності можна визначати як похідні від загальнолюдських, групових і особистих цінностей [2]. Якщо загальнолюдські цінності і цінності будь-якого соціуму формуються в людини родиною, школою, в процесі стихійної соціалізації, то професійні цінності – під час професійної освіти й відповідної діяльності. Наявність професійних цінностей дає змогу фахівцеві співвіднести конкретні професійні ситуації, в яких він діє, зі всією системою цінностей. Тобто професійні цінності виступають регулятором поведінки особистості в професійній діяльності й багато в чому визначають професійну орієнтацію особистості.

Під професійними цінностями розуміють предмети, явища та їх властивості, необхідні суспільству й особистості як засоби задоволення особистих і соціальних потреб. Вони формуються в процесі засвоєння особистістю суспільного досвіду й відображаються в її цілях, переконаннях, ідеалах та інтересах.

Якщо інтерпретувати розуміння З. Равкіним педагогічних цінностей, то професійні цінності являють собою норми, що регламентують професійну діяльність і виступають пізнавально-діючою системою, яка опосередковує та поєднує наявний у суспільстві світогляд на професійну галузь і діяльність фахівця. Професійні цінності об'єктивні, оскільки складаються історично в ході розвитку суспільства, певної професійної сфери й фіксуються у відповідних до неї науках у вигляді ідей, концепцій, теорій [3].

До найбільш значущих цінностей професійної діяльності зараховують цінності вищого порядку, які характеризують ставлення фахівця до різних аспектів професійної діяльності: цінності, пов'язані із сутністю професійної діяльності, із знанням професії суспільством, а також цінності професійного зростання, самоствердження, матеріальної винагороди за працю. Відповідно до цього під професійними цінностями В. Оссовський розуміє значущість професійної діяльності для суспільства й особистості, а також значущість різних сторін професійної діяльності, до яких у суб'єкта формується певне ставлення [4]. Виходячи із цього, для формування професійних цінностей особистості необхідно визначити, чим саме обрана професія значуща для суспільства й самої особистості, які сторони професійної діяльності викликають в особистості позитивне ставлення.

Підтримує цю позицію й В. Мальцев, який вважає, що професійні цінності – це орієнтація особистості на професійну діяльність та усвідомлення її значущості серед інших видів діяльності [5]. Однак розуміння професійних цінностей без урахування специфіки конкретної професії неможливо.

На думку Є. Клімова, для кожної професії властива власна система цінностей. Науковець уважає, що професійно важливі якості є похідними від моральних якостей особистості й ієрархії її системи цінностей. Погоджуємось з цим висловлюванням, однак вважаємо, що для цілого спектра професій перелік професійно важливих якостей буде збігатися, що не сприяє конкретизації тих професійних цінностей, які важливо сформувавши в особистості фахівця у певному виді професійної діяльності.

У цьому контексті певне значення має класифікація професійних цінностей педагога, розроблена Й. Ісаєвим. Виходячи з типології професійних цінностей Й. Ісаєва, можна виділити цінності-цілі, цінності-ставлення, цінності-знання, цінності-уміння й цінності-якості. Як зазначає у своєму дослідженні Н. Шемигон, очевидним є взаємозв'язок між групами цінностей: цінності-цілі визначають характер цінностей-знань і цінностей-умінь, цінності-ставлення залежать від цінностей-цілей і цінностей якостей тощо [6].

Цей перелік цінностей є узагальненим, і його можна застосувати до будь-якого виду професійної діяльності. При цьому необхідно пам'ятати, що загальна для певного виду діяльності система професійних цінностей, з одного боку, буде мати індивідуальний характер, з іншого – має бути пов'язана із загальними для суспільства цінностями. Досліджуючи проблему формування професійних цінностей майбутніх фахівців у сфері фізичної культури, О. Горбенко зауважує, що “особистісні професійні цінності кожного фахівця повинні відповідати прогресивним суспільним цінностям, визначати специфічні групові цінності у світі професії, відображати внутрішній світ, індивідуальні життєві цілі, ідеали, якості людини як унікальної особистості” [7]. Саме тому, на думку дослідниці, в основу індивідуальних варіантів персональних цінностей майбутніх фахівців певного профілю необхідно вносити систему загальних суспільних цінностей. Відповідно до цього О. Горбенко визначає професійні цінності як цілісну систему головних орієнтирів професійної діяльності, які забезпечують утворення нових системних якостей і надають особистості змогу ефективно виконувати свої професійні обов'язки.

У контексті цього ряд науковців в основу класифікації професійних цінностей закладають соціальний аспект, намагаючись вписати професійну діяльність у структуру соціуму й соціальних відносин. При цьому виділяють суспільно-професійні, професійно-групові й особистісно-професійні цінності. Суспільно-професійні цінності відображають характер і зміст цінностей, що функціонують у різних соціальних системах, виявляються у суспільній свідомості у формі моралі, релігії, філософії. Це ідеї, уявлення, норми й правила регламентують професійну діяльність і спілкування в межах всього суспільства. Професійно-групові цінності є сукупністю ідей, концепцій, норм, які регламентують і спрямовують професійну діяльність у межах відповідних професійних інститутів. На формування професійно-групових цінностей впливають ЗМІ, суспільна думка, релігія, мораль тощо. Особистісно-професійні цінності – це система ціннісних орієнтацій особистості, яка відображає її цільову й мотиваційну спрямованість. За Е. Зеєром, аналіз особистості фахівця тієї чи іншої професії, його ставлення до світу неможливий без вивчення системи його ціннісних орієнтацій, які є одним із центральних особистісних утворень. Залежно від структури ціннісних орієнтацій особистості, поєднання та ступеня переваг щодо інших цінностей можна визначити, на які цілі спрямована професійна діяльність людини.

Однак, як вказують О. Коротаєва й О. Матвейчук, необхідно пам'ятати, що в процесі набуття суб'єктивного досвіду, усвідомлення суспільних і групових цінні-

сних настанов змінюється й світоглядна картина світу індивіда, а це в певних умовах може вплинути й на формування професійно-групових цінностей [8]. На думку дослідниць, кожен фахівець, акумулюючи суспільно-професійні й професійно-групові цінності, будує особистісну систему цінностей, елементи якої набувають вигляду аксіологічних функцій. Тому професійні цінності – це ті орієнтири, які стають основою вибору, освоєння та виконання своєї професійної діяльності, а також засоби, що забезпечують особистісний соціально значущий результат будь-якої професійної діяльності.

Узагальнюючи погляди науковців на сутність професійних цінностей, вважаємо, що під **професійними цінностями** можна розуміти *найбільш значущі для особистості явища, які визначають смисл, регламентують та спрямовують професійну діяльність, а також стають основою для вибору та оволодіння професією, професійного зростання й отримання в результаті професійної діяльності соціально значущих результатів.*

Професійні цінності є стратегічними цілями, які спонукають людей до сумісних цілей, що визначає значущість для майбутнього фахівця орієнтуватися в них, тому завданням вищого навчального закладу стає створення оптимальних умов для формування професійних цінностей майбутніх фахівців.

Однак процес освоєння цінностей, у тому числі й професійних, відповідно до О. Леонтьєва, не означає “просто входження, переливання суспільно вироблених значень, цінностей у свідомість суб’єкта, необхідним стає діалектичний їх перехід” [9].

Як зазначає О. Спірін, “привласнення професійних цінностей починається з моменту вибору та оволодіння професією й триває упродовж усієї професійної діяльності” [10]. Це привласнення супроводжується усвідомленням особистістю своєї професійної ідентичності; зміною критеріїв вибору професії, ставленням до себе як до професіоналу й можливістю здійснити рефлексію свого професійного розвитку; формуванням і розвитком професійних ідеалів.

Тому В. Бодров вказує, що становлення майбутнього фахівця на етапі його навчання у вищому навчальному закладі має бути підпорядковано меті “забезпечення достатньо надійної поведінки індивіда в конкретних типових життєвих та професійних умовах”, що дає змогу сформувати професійні цінності у студентів і стійких рис їх особистості, характерних для майбутнього виду діяльності [11].

Разом з тим зміни, які відбуваються в суспільстві, ускладнюють процес формування професійних цінностей. В. Білокур, аналізуючи результати досліджень українських науковців (А. Бойко, Н. Лясніков і Ю. Ляснікова, Л. Панченко, А. Похресник, С. Шудло та ін.), робить висновок, що соціально-економічні й політичні зміни останніх десятиліть значною мірою вплинули на світоглядні орієнтації молоді, що не могло не змінити саму сутність професійних цінностей. Сучасним студентам сьогодні притаманні демократичні й ринкові цінності, зовсім іншим став підхід до діяльності взагалі та в обраній професійній сфері. Певне руйнування традиційної системи професійних цінностей відбувається на тлі відродження духовно-культурних цінностей і включення їх у систему загальносуспільних цінностей, що суттєво впливає на зміст і сенс професійної діяльності.

Як вказує В. Молодиченко, глобалізаційні процеси здійснюють не тільки позитивний, а й негативний вплив на формування цінності сучасного суспільства. Оскільки взаємозв’язок цінностей та освіти є безперечним, то сама сучасна освіта “перенасичена внутрішніми аксіологічними суперечностями”, тому важливо зміст професійної освіти наповнювати “сміслом і загальнолюдськими цінностями, нор-

мами людяності і гуманізму” [12]. Тобто будь-які зміни в світогляді сучасної молоді потребують орієнтації на нові освітні цінності й ідеї, пошуку ефективної системи професійної підготовки, модернізації її методів і форм, розробки нових педагогічних умов формування професійних цінностей.

Безперечно, процес вибору професії та подальше навчання у вищому навчальному закладі стали сьогодні для багатьох студентів прагматичними, цілеспрямованими, адекватними наявним соціально-економічним перетворенням. Однак цінності професійної освіти як самостійний соціальний феномен, який має соціокультурну, особистісну й статутну привабливість, зберігається як певна перспектива. Досліджуючи проблеми формування професійної свідомості студентів, С. Левшин виявив декілька груп цінностей, пов’язаних з професійною діяльністю та значущих для студентів з погляду майбутньої реалізації у професії, а саме:

- цінності, пов’язані із самоствердженням у суспільстві, найближчому соціальному середовищі (суспільна значущість праці, престиж професійної діяльності, визнання рідних, близьких, знайомих тощо);
- цінності, пов’язані із задоволенням потреби у спілкуванні (постійна робота з людьми, можливість спілкування з різними людьми тощо);
- цінності, пов’язані із самовдосконаленням (творчий і різноманітний характер праці, можливість постійно займатися улюбленою справою, постійно оновлювати свої знання тощо);
- цінності, пов’язані із самовираженням (зацікавленість діяльністю, можливість впливати на людей, відповідність діяльності здібностям тощо);
- цінності, пов’язані з утилітарно-прагматичними запитами особистості (гарний заробіток, можливість просування по службі тощо) [13].

На думку науковця, частина цих цінностей виникає в процесі оволодіння професією й осмислення майбутньої професійної діяльності, решта – під час набуття практичних навичок діяльності в реальних умовах. Однак усі вони знаходять своє відображення у змісті прав і обов’язків конвенціональних і особистісних ролей фахівця, що визначає професійно-ціннісні орієнтації в його діяльності. З другого боку, домінування тих чи інших професійних цінностей, своєрідність їх поєднання, а також стабільність будуть визначати “арсенал” конвенціональних і особистісних ролей фахівця.

На наш погляд, таке бачення впливу професійних цінностей на становлення фахівця дає змогу студентам оволодівати типовими професійними завданнями й ролями, а також створювати власний їх багаж. Це забезпечує багатофункціональне оволодіння професією на підставі виявлення індивідуальних особливостей і аксіологічної спрямованості кожного студента. При розв’язанні такого складного завдання вищі навчальні заклади забезпечать підготовку професіоналів нового типу, здатних ефективно працювати в нових економічних умовах.

Таким чином, проведений аналіз наукової літератури дав змогу встановити, що науковці здебільшого вивчають проблему професійно-ціннісних орієнтацій і відсутність чітко визначеної системи професійних цінностей призводить до підготовки фахівців без твердої аксіологічної основи. Дослідження підходів науковців свідчить про розуміння професійних цінностей як найбільш значущих для особистості явищ, які визначають смисл, регламентують і спрямовують професійну діяльність, а також стають основою для вибору й оволодіння професією, професійного зростання та отримання в результаті професійної діяльності соціально значущих результатів.

Під впливом соціально-економічних і політичних змін останнім часом відбуваються суттєві деформації в системі цінностей суспільства, що не може не вплинути на професійні цінності й ієрархію їх у свідомості особистості. Тому завданням вищої освіти стає пошук нових механізмів та інструментів формування професійних цінностей у майбутніх фахівців у процесі їх підготовки в системі вищої освіти. Однак оновлення шляхів формування професійних цінностей повинно відбуватися з урахуванням особливостей майбутньої професійної діяльності, її ролі й місця в системі суспільного розподілу праці.

Список використаної літератури

1. Никитина Н.Н. Становление культуры профессионально-личностного самоопределения учителя : монография / Н.Н. Никитина. – М. : Прометей, МПГУ, 2002. – 316 с.
2. Позднякова А.Л. Формирование ценностного отношения будущего специалиста к профессиональной деятельности (на примере подготовки экономистов) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Анастасия Леонидовна Позднякова. – Чита, 2011. – 323 с.
3. Равкин З.И. Развитие образования в России: новые ценностные ориентиры (концепция исследования) / З.И. Равкин // Педагогика. – 1995. – № 5. – С. 87–90.
4. Оссовский В.Л. Ценности профессиональной деятельности : автореф. дис. ... д-ра философ. наук : 09.00.11 / В. Л. Оссовский. – К., 1986. – 47 с.
5. Мальцев В.А. Профессиональная система ценностей социального работника [Электронный ресурс] / В.А. Мальцев. – Режим доступа: <http://hpsy.ru/public/x2492.htm>.
6. Шемигон Н.Ю. Формування ціннісних орієнтацій майбутніх педагогів у процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Н.Ю. Шемигон. – Х., 2008. – 20 с.
7. Горбенко Е.В. К проблеме формирования системы профессиональных ценностей студентов высших учебных заведений физической культуры в современных условиях / Е.В. Горбенко // Физическое воспитание студентов. – 2011. – № 2. – С. 23–26.
8. Коротаева Е.В. Профессиональные ценности профессии педагога: понятия и классификации / Е.В. Коротаева, Е.М. Матвейчук // Педагогическое образование в России. – 2012. – № 3. – С. 11–14.
9. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики / А.Н. Леонтьев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1972 – 376 с.
10. Спирин А.П. Профессиональные ценности современного педагога [Электронный ресурс] / А.П. Спирин. – Режим доступа: http://www.vspc34.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=565.
11. Бодров В.А. Диагностика и прогнозирование профессиональной мотивации в процессе психологического отбора / В.А. Бодров, Л.Д. Сыркин // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24. – № 1. – С. 73–81.
12. Молодиченко В. Глобалізація цінностей у контексті освітніх практик / В. Молодиченко // Вища освіта України. – 2009. – № 3. – С. 78–82.
13. Левшин С.В. Формирование профессионального самосознания студентов как фактор успешной адаптации в профессии : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Сергей Валентинович Левшин. – Омск, 2011. – 215 с.

Стаття надійшла до редакції 13.09.2013.

Потуй Ю.П. Профессиональные ценности: сущность и роль в формировании личности современного специалиста

В статье актуализирована проблема формирования профессиональных ценностей как аксиологической основы личности современного специалиста. Определена сущность феномена “профессиональные ценности”; рассмотрены подходы ученых к классификации профессиональных ценностей и роли профессиональных ценностей в становлении современного специалиста; выявлена зависимость системы профессиональных ценностей

от социально-экономических и политических изменений в обществе; доведена необходимость учета специфики профессиональной деятельности при определении системы профессиональных ценностей специалистов конкретных направлений.

Ключевые слова: ценности, ценностные ориентации, профессиональные ценности, профессиональная деятельность.

Potuy Yu. Professional values: essence and role in formation of the identity of the modern expert

In article the problem of formation of professional values as axiological basis of the identity of the modern expert is staticized. It is revealed that recently scientists mainly investigate a problem of professional and valuable orientations of the personality that doesn't promote full formation of an axiological basis at future expert. The essence of professional values as the most significant for the identity of the phenomena which define sense is defined, regulate and direct professional activity, and also will melt a basis for a choice, mastering by a profession and professional growth. The role of professional values in formation of the modern expert is defined.

Approaches of scientists to classification of professional values therefore public and professional, professional and group and personal and professional values are allocated are considered. Dependence of system of professional values on social and economic and political changes in society is revealed. Need of the accounting of specifics of professional activity is finished at definition of system of professional values of experts of the concrete directions. It is revealed that for modern youth the values connected with self-affirmation in society, effective communication, self-improvement, self-expression, utilitarian and pragmatism inquiries are most significant.

Key words: values, valuable orientations, professional values, professional activity.